

Dokumentation av barnets bästa inom socialtjänsten

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildningsmaterial till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

ISBN 978-91-87169-43-4

Artikelnr 2012-6-16

Omslag Socialstyrelsen/Iwa Wasberg

Foto Omslag Itstock, sid. 7 Matton

Sättning Edita Västra Aros

Tryck Edita Västra Aros, Västerås, juni 2012

Förord

Kraven på rättssäkerhet inom social barn- och ungdomsvård och familjerätt är höga. Av dokumentationen i ett ärende bör framgå hur barnets bästa och barnets egen berättelse uppmärksammas i olika beslut. Rätten för barn att fritt få uttrycka sina åsikter och att bli hörda är en grundläggande princip i FN:s konvention om barnets rättigheter, barnkonventionen, och kommer till uttryck i artikel 12. Bestämmelser om barns rätt att få komma till tals och att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad, återfinns också i 3 kap. 5 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL, samt 6 kap. 2 a och 19 §§ föräldrabalken (1949:381), FB.

Denna vägledning riktar sig till handläggare och chefer inom den sociala barn- och ungdomsvården samt familjerätten. Materialet är tänkt att fungera som ett hjälpmedel för socialtjänsten inom ramen för deras arbete med dokumentation av barnets bästa, barns berättelse och uppfattning samt barns och ungdomars delaktighet när olika beslut ska fattas i samband med utredningar till skydd och stöd för barn samt utredningar om vårdnad, boende och umgänge.

Vägledningen har skrivits av Socialstyrelsens utredare Katarina Munier, i nära samarbete med jurist Cecilia Molinder Berglund.

Mary Nilsson

Enhetschef

Avdelningen för kunskapsstyrning

Innehåll

Förord.....	3
Dokumentation av barnets bästa inom socialtjänsten	7
Barnkonventionen i socialtjänsten	8
Barnets bästa i socialtjänstlagen.....	8
Barnets bästa i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga	9
Barnets bästa i föräldrabalken	9
Hur kan principen om barnets bästa förstås?	10
Ska barnets vilja styra beslutet?	11
Ålder och mognad	12
Barns rätt att fritt uttrycka sina åsikter	13
Barns rätt att komma till tals inom socialtjänsten	13
Rätt till information i frågor som rör den egna personen.....	14
Varför prata med barn?	14
Tala med barn inom ramen för en utredning till skydd eller stöd för ett barn.....	15
Tala med barn inom ramen för frågor om vårdnad, boende och umgänge..	17
Barn och ungdomar med funktionsnedsättning	18
Evidensbaserad praktik	20
Barn och ungdomar som klienter	21
Delaktig men inte ansvarig.....	23
Modell för barns deltagande.....	24
Vägar till delaktighet	25
Dokumentationsregler	27
Vilken sorts uppgifter ska dokumenteras?	27
Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga.....	28
Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge	29
Dokumentation av samtal med barn.....	29
Avvägningar om vad som ska dokumenteras	31
Att sammanställa beslutsunderlag enligt BBIC.....	32
Sekretess inom socialtjänsten	34
Sekretess inom socialtjänsten	34
Vilka sekretessen gäller mot	34
Sekretess i förhållande till vårdnadshavare.....	35
Partsinsyn.....	36
Att kommunicera med barn och ungdomar	37

Dokumentation av barnets bästa inom socialtjänsten

Socialtjänsten har på senare år utvecklat sitt arbete vad gäller att samtala med barn och ungdomar. Lika viktigt som att prata med barnet är att dokumentera barns och ungdomars beskrivningar, uppfattningar och vilja när det rör arbete med att stärka deras ställning. Häre ingår också att utreda, redovisa och beakta *barnets bästa* i alla beslut som berör barnet. Barn har rätt att säga vad de tycker och vuxna ska lyssna på vad barn har att berätta. Att så har skett ska märkas och göras konkret i dokumentationen.

Barnkonventionen i socialtjänsten

Ett viktigt dokument för barns rättigheter är FN:s konvention om barnets rättigheter, barnkonventionen, som Sverige ratificerade år 1990. Sverige är folkrättsligt förpliktigt att följa barnkonventionen. Denna förpliktelse innebär att hela den offentliga sektorn och dess anställda representanter ska respektera, skydda och uppfylla barnkonventionen.

Det är statens ansvar att se till att förpliktelserna fullföljs. Hur det görs – genom centrala organ, genom regionala eller lokala myndigheter eller genom privata organisationer – bestäms av varje stat så länge genomförandeprocessen ligger i linje med konventionens principer. (Regeringens proposition 1997/98:182 *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige* s. 9)

I slutbetänkandet från Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige, *Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter* (SOU 2010:70) erinras på s. 321 att en stat inte, för att undgå ansvar för brott mot konventionen, kan hänvisa till sin nationella lagstiftning eller till att skyldigheten att respektera en viss rättighet åvilar en annan del av den offentliga förvaltningen. Detta gäller givetvis alla konventioner om mänskliga rättigheter som en stat har anslutit sig till.

En av barnkonventionens grundprinciper är artikel 3 som handlar om att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Principen om barnets bästa kan härledas ur två grundläggande tankar: att barn har fullt och lika människovärde och att barn är sårbara personer som behöver särskilt skydd (prop. 1997/98:182 s. 13).

Barnkonventionen kräver dock inte att barnets bästa alltid ska vara utslagsgivande, men det ska finnas med och väga tungt i vågskålen när beslut som rör barn ska fattas. I de fall andra intressen tillåts väga tyngre, krävs att beslutande myndigheter kan visa att en sammanvägning av relevanta intressen i det enskilda fallet har gjorts. Beslutande myndigheter bör därför så långt som möjligt ha försäkrat sig om att barnets bästa har kommit med i avvägningen och redovisats i beslutsprocessen. Besluten måste med andra ord innefatta ett barnperspektiv. (Prop. 1997/98:182 s. 13)

Barnets bästa i socialtjänstlagen

När åtgärder rör barn ska det, enligt 1 kap. 2 § SoL, särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Av lagrummet framgår vidare att med

”barn” avses varje människa under 18 år. Med ”åtgärder” avses närmast insatser på individnivå, dvs. utrednings-, stöd- och behandlingsinsatser (regeringens proposition 1996/97:124 *Ändring i socialtjänstlagen* s. 100).

I samband med att bestämmelsen om barnets bästa fördes in i socialtjänstlagen år 1998 uttalades följande: ”Regeringen anser att varje beslut som rör ett barn måste grunda sig på en bedömning om vad som är bäst för just det barnet. Olika förslag till lösningar behöver analyseras och vägas mot varandra i en beslutssituation. Barnets bästa är inte alltid avgörande för vilket beslut som fattas, men ska alltid beaktas, utredas och redovisas. Barnperspektivet står ibland i motsatsförhållande till ett vuxenperspektiv. Barn kan dock inte ses isolerade från sina föräldrar och föräldrar kan inte ses isolerade från sina barn. Att de vuxna får bästa möjliga stöd genom socialtjänsten ligger också i barnets intresse. Vid en intressekonflikt mellan barnet och de vuxna måste dock barnets intresse ha företräde. Den vuxne får för den skull inte lämnas utan stöd utan måste ägnas uppmärksamhet från socialtjänstens sida. Ett starkt barnperspektiv inom socialtjänsten innebär också det omvända förhållandet. Det betyder att även barnens situation bör uppmärksammas när vuxna vänder sig till socialtjänsten med en ansökan om ekonomiskt eller annat bistånd till familjen”. (Prop. 1996/97:124 s. 99–100)

Barnets bästa i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga

I lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, har principen om barnets bästa getts ännu större tyngd i avvägningen. Enligt 1 § femte stycket LVU ska vid beslut enligt denna lag vad som är bäst för den unge vara avgörande. Detta betyder att i LVU får inga andra intressen än att förbättra för den unge ta över (regeringens proposition 2002/03:53 *Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.* s. 76–78 och 104–105).

Barnets bästa i föräldrabalken

På familjerättens område finns en övergripande bestämmelse i 6 kap. 2 a § FB enligt vilken barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Det finns således inga andra intressen som kan gå före barnets bästa, t.ex. rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet (regeringens proposition 2005/06:99 *Nya vårdnadsregler* s. 85). Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det enligt 6 kap. 2 a § andra stycket FB fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet

olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa, samt barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

I lagen anges alltså vissa omständigheter som domstolen och socialnämnden ska fästa särskilt avseende vid i bedömningen av vad som är bäst för barnet. Risker för att barnet far illa lyfts fram som ett förhållande av särskilt viktigt slag för domstol och socialnämnd att ta hänsyn till vid bedömningen av vad som är bäst för barnet. Kan en risk förutses, ska den väga tungt i bedömningen av vad som är bäst för barnet. Ett tillägg har också gjorts om risken för att någon annan i familjen utsätts för övergrepp. Syftet är att markera att inte bara övergrepp direkt riktade mot barnet utan även övergrepp mot t.ex. den andra föräldern eller syskon i familjen kan leda till att barnet far illa. (Prop. 2005/06:99 s. 86)

Enligt tredje stycket samma paragraf ska hänsyn tas till barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet kan också den uppräknade grundläggande rättigheter som görs i 6 kap. 1 § FB vara till hjälp (prop. 2005/06:99 s. 40). I förarbetena uttalas följande. ”Ett barn har enligt lagen rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran och skall behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen skall bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals. Hänsyn skall tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt bör såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet beaktas.” (Prop. 2005/06:99 s. 40)

Hur kan principen om barnets bästa förstås?

I prop. 1996/97:124 s. 100 uttalas bland annat följande. ”Vad som är *barnets bästa* är inte en gång för alla givet. Begreppet är relativt och betyder olika saker för olika människor beroende på hur barnets behov uppfattas av dem. Begreppets innebörd förändras över tid i takt med att ny kunskap växer fram och värderingar i samhället förändras.”

I Barnkommitténs huvudbetänkande *Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* (SOU 1997:116) s. 131 uttalas bland annat följande. ”Barnets bästa är inget statiskt begrepp. Det varierar över tid och från ett samhälle med dess kulturella och sociala värderingar till ett annat. Det varierar också från ett barn till ett annat utifrån varje barns individuella situation.” Barnkommittén

framförde vidare att barnkonventionen ska ses som en helhet och underströk särskilt relationen mellan de grundläggande principerna, artiklarna 2 (skydd mot diskriminering), 3 (barnets bästa), 6 (rätt till liv och överlevnad) och 12 (åsiktsfrihet och rätten att bli hörd). Genom denna hänvisning till barnets rätt att komma till tals gav Barnkommittén även en anvisning om hur man som exempelvis beslutsfattare kan gå tillväga för att bedöma barnets bästa: ”Man kan tala med det berörda barnet.” (SOU 1997:116 s. 133–134)

För att kunna avgöra vad som är barnets bästa måste således det enskilda barnet som ärendet gäller sättas i centrum och dess berättelse och inställning synliggöras. Det räcker inte att bedöma barnets bästa utifrån forskning och beprövad erfarenhet, utan det berörda barnet måste få uttrycka vad som är hans eller hennes bästa. Barnkonventionen utgår från ett s.k. aktörperspektiv där barn och ungdomar lyfts fram som aktiva subjekt. Barn, precis som vuxna, mår bäst när de själva kan berätta hur de har det och vad de vill samt då de är delaktiga i beslut som rör dem.¹

Ska barnets vilja styra beslutet?

Barns rätt att bli hörda och bli tagna på allvar är en av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen, och svensk lagstiftning är tydlig med principen om barnets bästa. I handläggnings- och dokumentationssystemet Barns behov i centrum (BBIC), är ”Barn och unga i centrum” en av de nio grundprinciperna – utgångspunkten för socialt barn- och ungdomsarbete.

Innebär detta att det är barnets vilja som ska avgöra vilka beslut som fattas och vilka åtgärder som vidtas?

Svaret är att *barnets bästa*, vilket beskrivits ovan, sätts först. Detta har en överordnad relation till *barnets vilja*. Inte sällan används dessa begrepp parallellt och utan att det ena begreppet har företräde framför det andra. Det händer också att begreppen ställs mot varandra. Båda dessa ståndpunkter är i grunden felaktiga eftersom *barnets bästa* är resultatet av en hel sammanvägning av barnets behov och uppfattning, föräldrarnas förmåga och uppfattning, faktorer i familj och miljö samt utlåtanden från sakkunniga och referenspersoner – snarare att likställa med ett tillvägagångssätt. *Barnets vilja* utgör en del av beslutsunderlaget för att bedöma vad som är barnets bästa.²

1. Arnö, S, Björs, I, Hildebrandt, J. Skiljas: barnen berättar. Stockholm: Rädda Barnen (2008)

2. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2006)

Inom socialtjänsten är begreppet ”behov” centralt, inte minst kommer detta till uttryck i lagstiftningen. Alla barn har en rad olika och sammansatta behov som behöver tillgodoses för att utvecklingen ska bli gynnsam. Det kan uppstå intressekonflikter mellan *barnets vilja* och *barnets behov*. Ett sätt att lösa denna konflikt kan vara att synliggöra hur barnets vilja har inverkat på beslutet, genom att tydligt beakta *barnets vilja* i *barnets bästa*. Barnets behov kan vara utgångspunkten vid prövningar av *barnets bästa*, men *barnets vilja* ska synliggöras och uppmärksammas i beslutet.³

Barn har rätt att få uttrycka sin vilja och de har samtidigt rätt att slippa ta ansvar för svåra beslut.⁴

Ålder och mognad

I 3 kap. 5 § SoL och 6 kap. 2 a § FB uttrycks bland annat att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

En central fråga när det gäller barns rätt att komma till tals, är när ett barn innehar tillräcklig ålder och mognad för att delta i och ta ställning till socialtjänstens utredning och förslag till beslut. Bedömningsgrunderna ålder och mognad är likvärda och ska därmed tillerkännas lika stor betydelse. Ålder är som regel oproblematiske att bedöma, men barnets mognadsgrad kan vara avsevärt svårare att bedöma.⁵

Ett sätt för handläggaren kan vara att fråga vuxna personer i barnets närhet om hur de uppfattar barnets mognad, kombinerat med att handläggaren själv träffar barnet och samtalar om hans eller hennes egenskaper, intressen, identitet och relationer. På så sätt kan handläggaren på samma gång få en uppfattning om barnets koncentrationsförmåga, grad av medvetenhet, språk och sinnesstämning, vilket hjälper handläggaren att bedöma barnets mognad samt hur det enskilda barnet ska ges bästa möjliga villkor för att kunna yttra sig och vara med och bestämma i frågor som berör honom eller henne.

Under utredningens gång, då handläggaren som regel genomför flera samtal med barnet eller den unge, kan även grad av trygghet samt förmåga att hantera stress och klara förändringar bedömas. Vidare kan graden av utsatthet hos barnet synliggöras. Detta sammantaget med bedömningen av individens mognad hjälper handläggaren att också bedöma möjligheten till delaktighet och medinflytande.

3. a.a.

4. Socialstyrelsen. Samtal med barn i socialtjänsten (2004)

5. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2006)

Barns rätt att fritt uttrycka sina åsikter

Rätten att fritt uttrycka sina åsikter och att bli hörd är en grundläggande princip i barnkonventionen som kommer till uttryck i artikel 12. Artikel 12 avhandlar deltagande och medinflytande för barnet.⁶ Barns rätt att komma till tals är dels ett mål i sig, dels ett viktigt medel för att komplettera ett beslutsunderlag t.ex. inom socialtjänsten.⁷

Av artikel 12 i barnkonventionen framgår att konventionsstaterna ska tillförsäkra alla barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i *alla frågor som rör barnet*, varvid hans eller hennes åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till ålder och mognad. Socialtjänsten behöver således hitta lösningar och metoder som möjliggör detta. För handläggare som möter barn med funktionsnedsättning är det viktigt att inte blanda samman barnets färdigheter att uttrycka sin uppfattning med barnets förmåga att uppleva, känna och reflektera.

Vidare framgår av barnkonventionen att barnet ska beredas möjlighet att höras i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler. Om det inte är olämpligt, bör barnet självt beredas tillfälle att framföra sina egna åsikter.⁸

Barns rätt att komma till tals inom socialtjänsten

Bestämmelser om barnets rätt att komma till tals finns i 3 kap. 5 § SoL. I andra stycket anges att när en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information, och hans eller hennes inställning ska så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av ålder och mognad. I prop. 1996/97:124 uttalas bland annat följande på s. 98. ”Barnets rätt att uttrycka sin åsikt i saker som berör det personligen betyder att dess inställning skall klargöras utan att barnet för den skull sätts i svåra valsituationer. Uppgiften för socialtjänsten blir att skaffa sig en bild av barnet och dess behov. Barnet får inte pressas på synpunkter.”

Enligt 11 kap. 10 § första stycket SoL har barn som har fyllt 15 år rätt att själva föra sin talan i mål och ärenden enligt denna lag. Enligt andra stycket samma lagrum bör barn som är yngre höras, om det kan vara till nytta för utredningen och barnet inte kan antas ta skada av det.

6. Regeringskansliet, Hammarberg, T. Konventionen om barnets rättigheter (2006)

7. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2006)

8. a.a.

För familjerätten finns särskilda regler om samtal med barn i 6 kap. FB. Den allmänna bestämmelsen om barnets bästa i föräldrabalken och att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad, finns i 6 kap. 2 a § FB. Bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge finns i 6 kap. 19 § fjärde stycket FB, där det framgår att den som verkställer en sådan utredning, om det inte är olämpligt, ska försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen.

Rätt till information i frågor som rör den egna personen

En viktig aspekt på rätten att komma till tals för den enskilde är möjligheten att få information i frågor som rör honom eller henne själv. År 2008 infördes i 3 kap. 5 § SoL bestämmelser som ger barn rätt att få relevant information, t.ex. om vad som pågår och planeras och som har med barnets eller den unges situation att göra.

Informationen bör ges så tidigt som möjligt, dels för att information kan lugna barnet i en obekant och kanske skrämmande situation, dels för att barnet ska kunna ge uttryck för sin inställning tidigt i processen. Barnets inställning ska kunna utgöra en del av bedömningsunderlaget i ärendet eller målet. Vid samtal är det viktigt att ta reda på om barnet kunnat ta emot och förstå den information som lämnats. Informationen behöver ges kontinuerligt under hela tiden som ett ärende pågår. Med hänsyn till vad som är bäst för barnet får den information som lämnas anpassas till situationen, barnets ålder, mognad och tidigare kunskaper (regeringens proposition 2006/07:129 *Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m.* s. 38 och s. 112).

I samma proposition uttalas på s. 39 bland annat följande. ”Det kan förekomma situationer då det är lämpligt att ge ett barn information men olämpligt att efterfråga hans eller hennes inställning eller tvärtom. Bedömningen får göras från fall till fall. Man måste visa förståelse för och respektera att ett barn inte vill yttra sig.”

Varför prata med barn?

Svensk rätt är tydlig i sitt budskap att barn ska betraktas som ett subjekt, med gradvis stigande möjlighet att kunna agera i samband med frågor som rör henne eller honom personligen.⁹ Barnet ska betraktas som en

9. Mattsson, T. Barnet och rättsprocessen – Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård. Lund; Juristförlaget (2002)

egen individ med fullt människovärde och med egna kunskaper och erfarenheter. Hon eller han ska också ses som en person med gradvis stigande rätt att få påverka sitt liv. Denna syn på barnet ska råda i relationer mellan barn och offentliga organ (socialnämnd, domstol), halvoffentliga organ (familjehem) och i det privata förhållandet mellan barn och vårdnadshavare. Dessa lagstiftarens krav, att se barnet som subjekt och aktör, innebär i praktiken att specifika behov och intressen ska beaktas vid beslut som rör honom eller henne. Det är inte tillräckligt att anlägga allmänna föreställningar om vad som skulle vara bra för barn i en viss ålder eller av ett visst kön. Det skulle vara att betrakta barnet som ett objekt för vuxnas handlande.¹⁰

Ytterligare motiv – pragmatiska, terapeutiska, etiska och filosofiska – är följande:

- Om barn blir lyssnade på och får sina synpunkter genuint betraktade blir socialtjänstens planer bättre och mer hållbara (pragmatiska motiv)
- Om barn involveras i att påverka sitt eget öde underlättar det deras återhämtning från svårigheter, ökar självkänslan och den egna kompetensen (terapeutiska motiv)
- Delaktighet reducerar maktobalansen mellan barn och vuxna och negativa följder av det (etiska motiv)
- Om man värdesätter barns välfärd och intressen måste man också värdesätta barns synpunkter och röst (filosofiska motiv).¹¹

Dessa skäl att lyssna på barns och ungdomars erfarenheter utgör delvis grund för gällande bestämmelser.

Tala med barn inom ramen för en utredning till skydd eller stöd för ett barn

I Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:12) om handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga rekommenderas att en utredning till skydd eller stöd för ett barn bör ha en klar inriktning på barnets situation, hans eller hennes behov och hur dessa tillgodoses. Av utredningen bör även framgå vilka eventuella insatser från socialtjänsten som barnet är i behov av. I de allmänna råden rekommenderas vidare att

10. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2006)

11. Gilligan, R. The importance of listening to the child in foster care. London: Jessica Kingsley (2002)

handläggaren bör träffa barnet såväl enskilt som tillsammans med vårdnadshavaren för att, genom samtal eller observationer, bilda sig en uppfattning om barnets situation. Om en utredning gäller flera barn i samma familj, bör barnen ges möjlighet att komma till tals var för sig så att de kan framföra sina uppfattningar oberoende av varandra.

Sedan den 1 augusti 2010 har socialnämnden enligt 11 kap. 10 § tredje stycket SoL, vid en sådan utredning som avses i 2 § om behovet av ingripande till ett barns skydd eller stöd, möjlighet att tala med barn utan samtycke från eller närvaro av barnets vårdnadshavare. Det gäller även sådan utredning som görs på socialnämndens initiativ om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 7 eller 8 § FB. De sistnämnda utredningarna rör ställningstaganden till om socialnämnden ska väcka talan om en överflyttning av vårdnaden till den andra föräldern eller till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Möjligheten att genomföra samtalet utan vårdnadshavarens närvaro innebär inte att samtalet alltid måste genomföras på det sättet. Socialtjänsten får från fall till fall avgöra vad som blir bäst för det enskilda barnet. Särskilt viktigt kan det vara att ha i åtanke den lojalitetskonflikt som barnet kan befinna sig i. Barnet får inte pressas på synpunkter eller försättas i svåra valsituationer. Det är viktigt att socialtjänsten är lyhörd för både barnets och vårdnadshavarens synpunkter.

Ur ett rättssäkerhetsperspektiv är det viktigt att vårdnadshavarna informeras om åtgärden innan den sker. Detta är också av betydelse av praktiska skäl för att samtalet med barnet ska fungera så smidigt som möjligt. Frivillig medverkan och bästa möjliga samarbete med vårdnadshavarna är alltid att föredra och bör i de flesta fall eftersträvas. (Regeringens proposition 2009/10:192 *Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn* s. 19)

Innan socialtjänsten beslutar att ett samtal med barnet ska äga rum utan vårdnadshavarens samtycke och närvaro, bör behovet av samtalet och dess konsekvenser för barnet eller den unge övervägas omsorgsfullt. Barnets egen uppfattning har stor betydelse för bedömningen av om samtalet slutligen ska äga rum. Det innebär att barnet har rätt men ingen skyldighet att delta i ett samtal med socialtjänsten.

Någon regel om att vårdnadshavarens inställning ska kontrolleras före samtalet finns inte. Vårdnadshavaren bör dock informeras om samtalet innan det genomförs. (Prop. 2009/10:192 s. 33)

Informationen till vårdnadshavaren kan exempelvis ges i samband med planering av utredningen. Upplysningarna till vårdnadshavaren kan ha stor betydelse för möjligheten att genomföra samtalet med barnet på

ett bra sätt. Det kan därför finnas fördelar med att, i samband med diskussion om tid och plats för samtalet, berätta för vårdnadshavaren om syftet med samtalet och vilka områden som kommer att beröras. Även om vårdnadshavarens samtycke till samtalet inte krävs, kan informationen bidra till att situationen avdramatiseras. (Prop. 2009/10:192 s. 33)

Det kan också underlätta för barnet om vårdnadshavaren är positivt inställd till mötet med socialtjänsten. Ett sådant arbetssätt ligger dessutom i linje med BBIC:s grundprincip om samarbete med barn och deras familjer.

Hur socialtjänsten kan agera för att få till stånd ett samtal med barnet i de fall vårdnadshavaren motsätter sig det och socialnämnden bedömt att det är nödvändigt, finns inte reglerat utan får avgöras utifrån förutsättningarna i det aktuella ärendet. Äldre barn kan välja själva om och på vilket sätt de vill träffa socialtjänsten. Med yngre barn kan det vara svårare. Det kan inte anses acceptabelt att utan vårdnadshavarens vetskap bereda sig tillträde till den unges hem, inte heller att handläggaren hämtar barnet på väg till eller från skolan eller när barnet leker på fritiden (Justitieombudsmannens beslut 2005-10-10 dnr 1059-2003 och 4857-2003 med hänvisningar).

Genom möjligheten att tala med barn utan vårdnadshavarens samtycke ges socialtjänsten också en möjlighet att informera barnet om vilka stödåtgärder som finns samt vart barnet kan vända sig om det behöver hjälp i framtiden. (*Beslutanderätt vid gemensam vårdnad m.m. Betänkande av Utredningen om beslutande rätten vid gemensam vårdnad* (SOU 2007:52) s. 149)

Tala med barn inom ramen för frågor om vårdnad, boende och umgänge

I Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:4) om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge ges rekommendationer till stöd för socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge enligt föräldrabalken och socialtjänstlagen.

I de allmänna råden rekommenderas angående utredningsförfarandet vid en utredning om vårdnad, boende eller umgänge bland annat följande: Utredaren bör träffa barnet både enskilt och tillsammans med respektive förälder. Barnet bör informeras om skälet till utredningen. Kontakten med barnet bör inledas med att utredaren träffar barnet i vardera föräldrarnas hemmiljö.

Syftet med att träffa barnet bör vara att ta reda på hur barnet mår, barnets utveckling och mognad och samspelet med och anknytningen till föräldrarna, syskon och nya partner. Utredaren bör vid mötet ge barnet tillfälle att berätta eller på annat sätt åskådliggöra sin situation. Om våld eller andra övergrepp, hot, missbruk eller psykisk ohälsa har förekommit i familjen, bör utredaren ta reda på vilka konsekvenser detta har fått för barnet.

Av 6 kap. 19 § fjärde stycket FB framgår det att den som genomför en utredning ska, om det inte är olämpligt, försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten. Utredaren bör inte pressa barnet att lämna synpunkter eller ta ställning i sak. Om utredningen avser flera barn, bör utredaren ge vart och ett av barnen möjlighet att komma till tals i enskilda samtal, så att de kan uttrycka sina tankar och sin inställning oberoende av varandra. Utredaren bör anpassa samtalens innehåll och längd till barnets ålder och mognad. Att uppgifterna har uppfattats rätt bör alltid kontrolleras med barnet. (SOSFS 2012:4)

Om utredaren bedömer att det är olämpligt att tala direkt med barnet, kan barnet komma till tals t.ex. genom att utredaren samtalar med personer i barnets omgivning som känner henne eller honom väl. (SOSFS 2012:4)

Socialstyrelsen rekommenderar vidare i de allmänna råden att utredaren bör erbjuda föräldrarna ett avslutande samtal, enskilt eller tillsammans, för att sammanfatta vad som har kommit fram under utredningen och vilka bedömningar och förslag till beslut som kommer att lämnas till rätten. Om det inte är olämpligt, bör även barnet erbjudas ett avslutande samtal och informeras om vad utredaren kommit fram till i utredningen (SOSFS 2012:4).

Barn och ungdomar med funktionsnedsättning

Alla barn måste mötas som de individer de är, utan förutfattade meningar eller stereotypa föreställningar. Att samtala med barn med särskilda svårigheter eller funktionsnedsättningar kan ställa speciella krav på handläggaren vad gäller kunskap, erfarenhet och inlevelseförmåga.¹² Enligt artikel 7 punkt 3 i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, som trädde i kraft i Sverige i januari 2009, ska konventionsstaterna säkerställa att barn med funktionsnedsättning har rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem, varvid deras åsikter ska

12. Socialstyrelsen. Samtal med barn inom socialtjänsten (2004)

tillmätas betydelse i förhållande till individens ålder och mognad på lika villkor som för andra barn samt erbjudas stöd anpassat till funktionsnedsättning och ålder för att utöva denna rättighet.

Det kan vara klokt att planera in gott om samtalstid för kontaktskapande och kommunikation. Om man känner sig osäker på om man har tillräcklig kunskap och kompetens i arbete med barn med funktionsnedsättning är det bra att konsultera någon som är väl insatt i vilka konsekvenser barnets funktionsnedsättning kan få för samtalet. Speciella kommunikationshjälpmedel kan behövas.¹³ Handikappförbunden gav år 2011 ut boken *Lyssna på oss!* som är tänkt att bidra med kunskap, åsikter och förslag på lösningar till vuxna som arbetar med barn och ungdomar med funktionsnedsättningar. Boken kan även tjäna som inspiration för socialsekreterare och familjerättssekreterare i deras arbete med att möjliggöra att barn med funktionsnedsättning får utöva sin rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem inom ramen för en barnavårdsutredning eller en utredning om vårdnad, boende eller umgänge.

13. Jones, D. Communicating with vulnerable children – A guide for practitioners. London: The Royal College of Psychiatrists (2003)

Evidensbaserad praktik

I dag finns en strävan inom socialt arbete att arbeta utifrån evidensbaserade metoder. Ordet evidens kommer från latinets *evidentia*, tydlighet. Det kan också översättas till bevis, visshet eller bestämdhet, som i detta sammanhang kan förstås utifrån att man vill betona hur viktigt det är att alltid använda bästa tänkbara metoder och erbjuda bästa tänkbara insatser.

Evidensbaserade metoder är således program eller insatser som är vetenskapligt utprovade och utvärderade i svensk eller internationell litteratur. Alla de insatser som erbjuds inom socialtjänsten bygger inte på evidensbaserade metoder, eftersom det saknas forskning på området. Oberoende av evidensläget på området så är det en lagstadgad skyldighet för socialtjänsten att vid behov tillhandahålla stöd eller skydd i form av olika insatser. På Socialstyrelsens webbplats finns information om olika metoder som används, eller kan komma att användas, i socialt arbete. Socialstyrelsen och externa experter och forskare granskar olika metoder löpande, se www.socialstyrelsen.se/evidensbaseradpraktik/metodguide

Evidensbaserad praktik (EBP) definieras av Socialstyrelsen som en noggrann, öppet redovisad och omdömesgill användning av den för tillfället bästa evidensen för beslutsfattande om åtgärder (insatser, metoder) för enskilda personer, kompletterat med professionell expertis och den berörda personens situation och önskemål.¹⁴

EBP har grafiskt beskrivits i form av fyra överlappande cirklar där den professionella kompetensen integrerar de olika kunskapskällorna i dialog med den berörda personen (patienten, klienten) och där beslutsgrunderna redovisas öppet (transparent).¹⁵

14. Sackett, DL, Rosenberg, WM, Muir Gray, JA, Haynes, RB & Richardson, WS (1996). Evidence based medicine: what it is and what it isn't. *British Medical journal*, 312, 71 samt Sackett, DL, Straus, SE, Richardson, WS, et al. *Evidence-based medicine. How to practice and teach EBM*, 2nd edition, Churchill Livingstone, Edinburgh (2000)

15. Soydan, H. Evidence-based medicine and knowledge dissemination, translation, and utilization: Challenges of getting evidence-based treatments to patient care and service delivery. *Journal of Evidence-based Medicine*, 2, s. 143-149

Figur 1. Den evidensbaserade beslutsprocessen ¹⁶

Inför en tänkt behandlingssituation ska den professionelle, med hjälp av sin egen expertis, väga ihop bästa evidens med hur klientens behov och situation ser ut och, inte minst, vad klienten själv uttrycker för önskemål. I en samverkanssituation blir det med hjälp av de professionellas gemensamma expertis som man på motsvarande sätt ska väga ihop dessa viktiga delar. I en samverkanssituation berikas ofta klientens möjligheter att få rätt hjälp genom att information om klientens situation och behov av stöd även tillkommer från andra håll; t.ex. från andra myndigheter. Klientens önskemål fångas så långt möjligt upp av samtal med barnet eller den unge, men självklart väger här också föräldrars (vårdnadshavares) uppfattningar tungt.

Barn och ungdomar som klienter

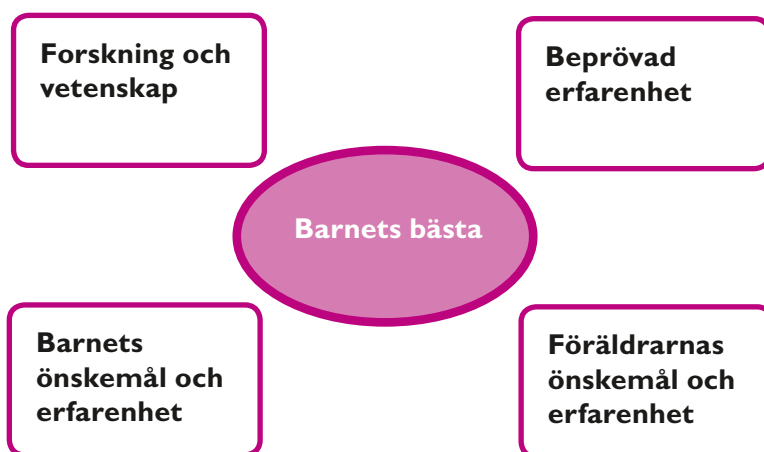
Klientinflytande betonas mer på senare år, likaså har patienters och klienters legala ställning stärkts. Detta gäller även barn och ungdomar. Det kan uttryckas som att socialtjänsten väntas gå från att arbeta *för* barnet till att arbeta *med* barnet för att kunna uppnå det bästa för just det barnet. Synen på barn som aktiva subjekt och experter på sin egen situation innebär att barn ska ses som aktörer med egna rättigheter, även om det är viktigt att komma ihåg att de är och måste få vara en del av en familj. Ett dilemma

¹⁶ Haynes, Devereaux & Guyatt (2002)

som följer av att betrakta barn som kompetenta och pålitliga subjekt är att barn samtidigt kan vara utsatta och sårbara. När det gäller barn måste det finnas en balans, så att de kan erbjudas delaktighet utan att de tilldelas alltför stort ansvar för sin livssituation.¹⁷

Bodil Rasmusson, fil.dr. i socialt arbete och universitetslektor vid Socialhögskolan, Lunds universitet, presenterade 2009 en modell för sammanvägning av olika perspektiv för att bedöma barnets bästa i det enskilda fallet inom ramen för evidensbaserad praktik i arbetet med barn och deras familjer (figur 2).

Figur 2. Modell för sammanvägning av perspektiv.

Rasmusson belyser med sin modell att ”klientens erfarenhet och önskemål” i EBP när det gäller barn- och ungdomsärenden i själva verket består av två delar: barnets vilja och föräldrarnas vilja, vilka ibland kan vara motstridiga.

BBIC har ett uttalat barnfokus, men betonar samtidigt familjens och andra sociala relationers betydelse för barnets utveckling. Kunskapsgrunden i BBIC understryker att vad som är bra för barnet oftast sammanfaller med föräldrarnas intressen. Barnet är dock i beroendeställning till sina

17. Andersson G, Rasmusson B. Fosterbarns perspektiv på socialtjänstens företrädare (2006)

föräldrar, och i de fall föräldrarnas intressen strider mot vad som är bäst för barnet, måste barnets behov och intressen ha företräde.¹⁸

Det är handläggarens uppgift att balansera detta och prioritera barnets intressen utan att förlora samarbetet med familjen. Till och med när detta inte är genomförbart och kriterierna för vård med stöd av LVU föreligger, är det handläggarens ansvar att verka för samarbete och meningsfullhet i kontakten mellan socialtjänsten och föräldrarna och den unge själv, om han eller hon fyllt 15 år och motsätter sig vård. Förhållningssättet måste hela tiden präglas av ett etiskt och professionellt bemötande.

Delaktig men inte ansvarig

Hur berörda familjemedlemmars delaktighet kan ökas och olika perspektiv balanseras är en ständigt pågående process för socialtjänsten att reflektera över och förbättra. Ett område som behöver stärkas ytterligare är barnens delaktighet i beslutsprocesserna inom socialtjänsten. I utredningar framställs som regel numera barnen som personer med egna behov, och deras uppfattningar är dokumenterade i beslutsunderlaget. Hur barns intressen och uppfattningar har beaktats i socialtjänstens analyser och bedömningar framgår dock inte i tillräcklig grad. Barns och ungdomars delaktighet och inflytande i utredningarna sträcker sig inte alltid hela vägen till beslutsfattandet utan detta styrs i mångt och mycket av de vuxna.¹⁹

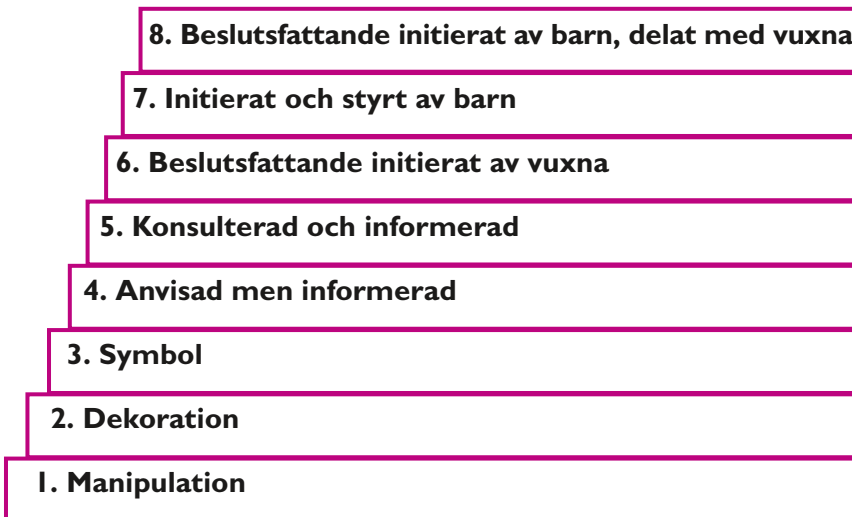
18. Socialstyrelsen. Barns behov i centrum BBIC (2006)

19. Enell S. Barnet i utredningen – en uppföljningsstudie om barns ställning i barnavårdsutredningar, FoU-rapport 2009:6 (2009)

Modell för barns deltagande

Roger Hart, sociolog som arbetat vid bland annat Unicef, presenterade första gången 1995 en användbar modell för hur man kan värdera graden av barns och ungdomars deltagande i frågor som berör dem (figur 3).

Figur 3. Modell för barns delaktighet.

De första tre stegen innebär inget deltagande:

- **Manipulation**, barn deltar i ett sammanhang utan att veta vad det går ut på
- **Dekoration**, politikern som lyfter upp ett barn under ett valmöte
- **Symbolvärde**, barnet bjuds in i ett sammanhang för att det ger ett bra intryck utåt sett. Under skenet av att barnet ska få bli delaktigt tas det inte på allvar och får inget inflytande

De två nästa stegen innebär viss delaktighet:

- **Anvisad men informerad**, barnet blir informerat om vad saken gäller men det omfattar inget aktörskap i beslutsprocessen
- **Konsulterad och informerad**, barnet får utrymme att yttra sig. Delaktigheten begränsas av att de vuxna har initierat situationen och tar besluten

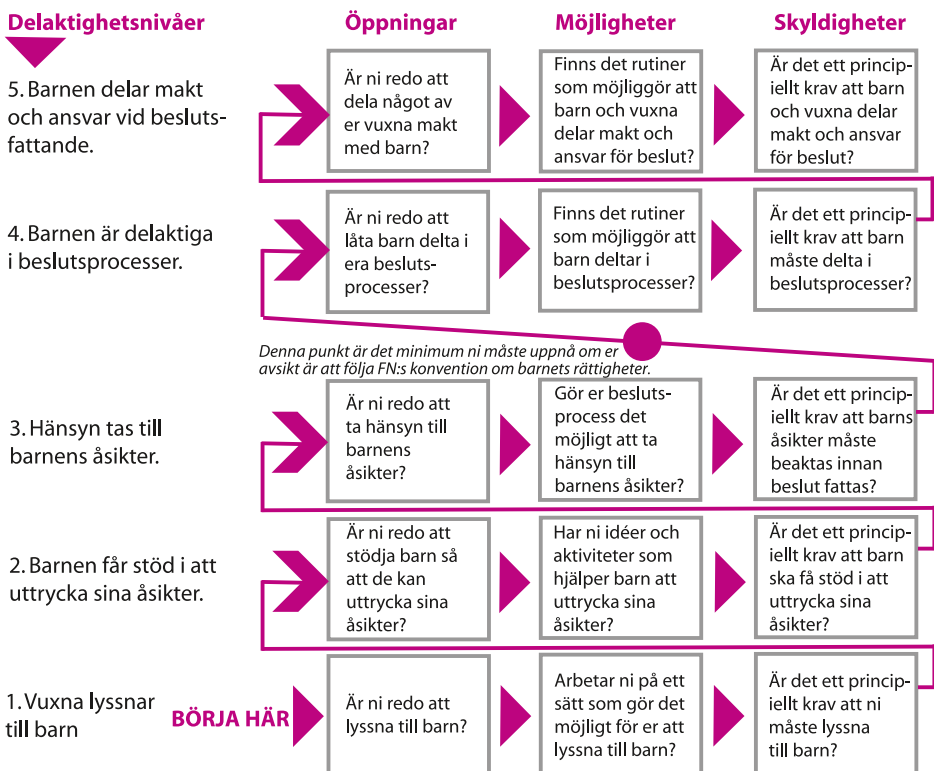
De tre översta stegen innebär delaktighet i någon form:

- **Beslutsfattande initierat av vuxna**, delat med barn, initiativet är de vuxnas men barnet får delta i beslutet
- **Initierat och styrt av barn**, barnet har utrymme att ta initiativ och fatta beslut
- **Beslutsfattande initierat av barn, delat med vuxna**, barn kan ta initiativ och besluten fattas, som för medborgare i allmänhet, tillsammans med andra

Vägar till delaktighet

En annan modell för barns och ungdomars delaktighet har utvecklats 2001 av den irländske pedagogen Harry Shier och kallas Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations (figur 4).

Figur 4. Modell för barns och ungas väg till delaktighet.

Shier's modell är användbar för att värdera vilken nivå av delaktighet man har uppnått inom sin verksamhet. Den kan också användas för att utveckla arbetet med att göra barn och ungdomar delaktiga i frågor som berör dem.

Att barn och ungdomar tillåts och ges möjlighet att delta i socialtjänstens beslutsprocesser inkluderar emellertid alltid vuxnas ansvarstagande; barn ska inte lämnas ensamma med besluten, utan besluten ska fattas i samråd med vuxna. Barn ska heller inte ges ansvar för att ta ställning i frågor som de inte har möjlighet att överblicka konsekvenserna av. I andra sammanhang kan det handla om att ge barnet eller den unge ansvar, visa förtroende och tillit till barnets egen förmåga att handskas med sitt liv och finna egna strategier. Överlämnande av ansvar måste givetvis ske successivt i förhållande till barnets ålder och mognad. Rätten för barn att uttrycka sina åsikter är ingen skyldighet – barn får aldrig pressas till att uttala sig eller delta i beslutsprocesser om de inte själva vill.²⁰

Det handlar om att det behöver finnas kända och användbara rutiner som möjliggör att barn kan delta i beslutsprocesser och att de vuxna är redo att dela med sig av makt och ansvar för olika beslut i frågor som rör barnets eller familjens situation.

20. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2006)

Dokumentationsregler

Regler för handläggning och dokumentation syftar till att garantera den enskildes rättssäkerhet. Avsikten med reglerna är att den enskilde ska få sin sak prövad och avgjord på ett sakligt och opartiskt sätt.²¹

Till de generella regler som ska tillgodose barns rättsskydd hör regler om kommunikation, partsinsyn, beslutsmotivering, underrättelse av beslut och överklaganderätt. Eftersom barn inte har full rättshandlingsförmåga behöver socialtjänsten barnanpassa sin handläggning för att uppfylla ett fullgott rättsskydd också för barn.²²

Vilken sorts uppgifter ska dokumenteras?

Handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödinsatser, vård och behandling ska dokumenteras. Dokumentationen ska utvisa beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse. (11 kap. 5 § första stycket SoL)

Dokumentationen ska utformas med respekt för den enskildes integritet. Den enskilde bör hållas underrättad om de journalanteckningar och andra anteckningar som förs om honom eller henne, och om den enskilde anser att någon uppgift i dokumentationen är oriktig ska detta antecknas. (11 kap. 6 § SoL)

Givetvis måste dokumentationen innehålla tillräcklig, väsentlig och korrekt information för att fylla sin huvuduppgift, men endast de uppgifter som har betydelse med hänsyn till verksamhetens art och det enskilda fallet ska dokumenteras. Dokumentationen ska göras både objektiv och saklig, och det ska klart framgå när den enskilde har en annan uppfattning om det som sagts eller noteras. Omfattningen av dokumentationen för olika delar i ärendeprocessen och för genomförande av insatser varierar beroende på verksamhets- och ärendetyp. (Jmf prop. 1996/97:124 s. 152–153.)

Uppgift om vilken handläggare som har gjort en viss anteckning och när anteckningen gjordes ska framgå enligt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS.

21. Socialstyrelsen. Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten (2010)

22. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2006)

I samma proposition som ovan, anförs på s. 182 bland annat följande. ”Anteckningar som görs skall bygga på respekt för den enskildes integritet. Härmed förstås bl.a. att den enskilde skall behandlas med aktning. Utgångspunkten är således att uppgifterna i dokumentationen skall vila på ett korrekt underlag och inte vara av nedsättande eller kränkande karaktär. Återhållsamhet bör iakttas när det gäller uppgifter om den enskildes privatliv, om inte uppgifterna är nödvändiga för bedömningen i ärendet.” Vidare i samma proposition s. 182 uttalas att ”Vad som är integritetskränkande kan uppfattas på olika sätt av den enskilde. Man kan inte kräva att uppgifter som skulle kunna uppfattas som kränkande aldrig skall få förekomma i dokumentationen. Uppgifterna kan ju vara befogade i det enskilda fallet. I utredningar som avser skydd för underåriga utan vårdnadshavarens samtycke kan i detta sammanhang föreligga en konflikt mellan barnets intresse och den vuxnes intresse, och den vuxnes integritet kan då få stå tillbaka. Något som alltid måste krävas är att uppgifterna grundas på ett riktigt underlag och är av verklig betydelse för ställningstaganden inom socialtjänsten. Ovidkommande värdeomdömen av allmänt nedsättande eller kränkande karaktär får inte förekomma.”

Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga

I Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:12) om handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga ges rekommendationer till stöd för handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga inom socialtjänsten. Socialstyrelsens handbok *Barn och unga i socialtjänsten* kompletterar de allmänna råden med fakta, kunskapsunderlag och kommentarer som stöd för nämndens rättstillämpning och handläggning av ärenden som rör barn och unga.

Angående *innehållet i utredningen* rekommenderar Socialstyrelsen i de allmänna råden (SOSFS 2006:12) att en utredning till skydd eller stöd för ett barn bör ha en klar inriktning på barnets situation, hans eller hennes behov och hur dessa tillgodoses. Av utredningen bör även framgå vilka eventuella insatser från socialtjänsten som barnet är i behov av.

Angående *formen* rekommenderas i de allmänna råden (SOSFS 2006:12) följande. ”Uppgifter till utredningen bör hämtas in på ett strukturerat sätt och utifrån kunskap och beprövad erfarenhet. Ett sådant sätt kan vara att använda det system som utarbetats av Socialstyrelsen inom ramen för projektet Barns behov i centrum, BBIC.”

Angående kontakten med barnet rekommenderas i de allmänna råden (SOSFS 2006:12) att handläggaren bör träffa barnet såväl enskilt som tillsammans med vårdnadshavaren för att, genom samtal eller observationer, bilda sig en uppfattning om barnets situation. Om en utredning gäller flera barn i samma familj, bör barnen ges möjlighet att komma till tals var för sig så att de kan framföra sina uppfattningar oberoende av varandra.

Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge

Av 6 kap. 19 § FB framgår att rätten ska se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Av lagrummet framgår vidare att rätten får uppdra åt socialnämnden att utse någon att genomföra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge. Om det inte är olämpligt, ska den som verkställer utredningen försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten samt lämna förslag till beslut.

Av utredningsrapporten bör bland annat framgå uppgifter om antalet samtal med föräldrar och barn, när och var samtalen ägde rum samt i vilka konstellationer. Det bör anges vilka referenspersoner som har kontaktats och deras relation till barnet eller föräldrarna. Utredaren bör redovisa om det finns brister i utredningen, t.ex. att någon av föräldrarna eller barnet inte har medverkat samt begränsa rapporten till sådant som kan vara relevant för frågans bedömning. (SOSFS 2012:4)

Vidare rekommenderas i de allmänna råden att utredaren kortfattat beskriver de yttre förhållanden under vilka barnet lever. Även barnets fysiska och psykiska hälsa samt omsorgsbehov bör beskrivas. Utredaren bör sammanfatta uppgifterna om barnet från föräldrarna, referenspersoner, register och från barnet självt. Utredaren bör också beskriva sin egen bild av barnet. Om utredaren inte har haft någon kontakt med eller något samtal med barnet, bör orsaken till detta redovisas. Om det är olämpligt att klarlägga barnets inställning, bör detta liksom skälen anges.

Av de allmänna råden framgår dessutom att utredaren bör, efter att ha beaktat eventuella riktlinjer från rätten, särskilt lyfta fram sin bedömning av bland annat innebörden och vikten av barnets egen inställning.

Dokumentation av samtal med barn

Enligt Socialstyrelsens föreskrift i 4 kap. 6 § SOSFS 2006:5, ska handlingar som rör enskilda hållas ordnade på sådant sätt att det enkelt och

överskådligt går att följa och granska handläggningen av ett ärende och genomförandet av en insats. Enligt det allmänna rådet till ovanstående bestämmelse bör alla uppgifter som kan vara av betydelse för handläggningen av ett ärende eller genomförandet av en insats, utan oskäligt dröjsmål dokumenteras och föras till personakten. Vidare enligt föreskriften i 5 kap. 1 § SOSFS 2006:5, ska handläggningen av ett ärende dokumenteras fortlöpande.

JO har vid flera tillfällen uttalat att det inte räcker med att de uppgifter som inhämtats under en utredning sammanställs när utredningen är slutförd. Det åligger utredaren att kontinuerligt tillföra akten alla de uppgifter som kan vara av betydelse. Anteckningar ska föras löpande och lämpligen i form av journalanteckningar. Detta hindrar inte utredaren att vid olika kontakter i ärendet göra anteckningar på lösa lappar till stöd för minnet. Uppgifterna ska dock utan dröjsmål tillföras akten. Dokumentation ska föras så att det är möjligt att vid varje tidpunkt utläsa vad som har kommit fram.²³

Socialstyrelsen har publicerat kunskapsöversikten *Samtal med barn i socialtjänsten* och s. 55–56 handlar om dokumentation. Vid utredningsamtal är det ofta nödvändigt att göra minnesanteckningar under samtalet. Efter samtalet ska samtalsledaren sammanfatta sakinnehållet och föra in det i akten.²⁴

Barnet ska i förhållande till ålder och mognad informeras om det som dokumenteras. Om det är någon uppgift i dokumentationen som barnet inte vill ha med, måste handläggaren försöka hjälpa barnet att förstå varför den ska tas med. Man kan förklara för barnet att vissa saker måste komma fram för att man ska kunna hjälpa barnet och familjen.²⁵

Eftersom samtalen med barnet och slutsatserna därifrån kan få konsekvenser för barnet, är det viktigt att dess bidrag uppfattas och återges korrekt. I dokumentationen måste det tydligt anges vad som är barnets spontana berättelse, vad som är svar på frågor och vad som är tolkningar av vad barnet har förmedlat. Situationen och förutsättningarna för samtalen måste klargöras i dokumentationen.²⁶

I dokumentation, utredning och beslut måste det tydligt framgå vad utredarens tolkningar och slutsatser grundar sig på. Det är viktigt också eftersom barnet längre fram kan vilja ta del av det som skrivits.²⁷

23. JO Dnr 4592-2006, JO Dnr 3505-2006, JO 2006/07 s. 284, JO 2005/06 s. 230, JO 2005/06 s. 218

24. Socialstyrelsen. *Samtal med barn inom socialtjänsten* (2004)

25. a.a.

26. a.a.

27. a.a.

Det är betydelsefullt att i beslutsunderlaget tydligt skilja på vilka uppgifter som kommer från barnet självt och vad som är utredarens tolkningar av vad barnet har sagt.²⁸

Avvägningar om vad som ska dokumenteras

Till att börja med är det viktigt att vara klar över vilken information man behöver inhämta från barnet eller ungdomen, dvs. att planera utredningen. Att samla in uppgifter om och få insikt i en familjs livssituation utgör nyckelmoment i utredningen, oavsett om det är en utredning till skydd eller stöd för barn eller en utredning om vårdnad, boende eller umgänge. Noggrann planering underlättar insamlandet av information och bidrar till att fokusera på det som är relevant.²⁹ Utredningen ska inte bli mer omfattande än nödvändigt.³⁰

I ärenden om barn och ungdomar kan det vara svårt att avgöra om uppgifterna som barnet lämnar ska antecknas ord för ord eller kan förkortas; man ska ha i åtanke att barnen står i beroendeförhållande till föräldrarna, som i egenskap av vårdnadshavare är parter och därmed berättigade att ta del av allt som dokumenteras. Det kan också vara svårt att avgöra om uppgiften är av betydelse och ska dokumenteras, eller inte. Under utredningens gång är det användbart att påminna sig om de generella reglerna om dokumentation, dvs. att dokumentera tillräcklig, väsentlig och korrekt information. Man ska som redan nämnts i beslutsunderlaget tydligt skilja på vad som kommer från barnet och vad som är utredarens tolkningar. Uppgifterna som dokumenteras ska vara objektiva och sakliga.³¹

Om handläggaren är osäker på om en uppgift ska dokumenteras eller inte, kan handläggaren samtala mer med barnet och fråga vad hon eller han menar. Genom att göra så kan handläggaren ta reda på dels vad barnet i själva verket menar, dels om uppgiften var förhastad från barnets sida. Det kan också ge klarhet i om uppgiften är av betydelse eller inte. Det kan även komma fram om barnet är pressat av någon eller något i sin omgivning eller tror sig vara tvingad att uttala sig fastän hon eller han egentligen inte vill. Handläggaren kan också pröva att låta barnet eller ungdomen få ha synpunkter på vad av dess uppfattning som ska dokumenteras och hur det ska göras. Om barnet inte anses tillräckligt moget för detta, kan det vara vägledande för handläggaren att själv tänka på hur barnet

28. a.a.

29. Socialstyrelsen. Grundbok Barns behov i centrum BBIC (2006)

30. Socialstyrelsen. Handläggning och dokumentation i socialtjänsten (2010)

31. Socialstyrelsen. Samtal med barn i socialtjänsten (2004)

eller ungdomen skulle vilja att dess uppfattning dokumenterats, om hon eller han läser sin akt om ett antal år. Slutligen är det värdefullt att erinra sig om att man som handläggare ska iaktta återhållsamhet när det gäller att dokumentera uppgifter om en persons privatliv, om inte uppgifterna är nödvändiga för bedömningen i ärendet (prop. 1996/97:124 s. 182).

Att sammanställa beslutsunderlag enligt BBIC

När det rör dokumentationssystem inom den sociala barn- och ungdomsvården, använder övervägande antalet kommuner Barns behov i centrum (BBIC). För att få arbeta enligt BBIC krävs licens. Om ordinarie licens är beviljad så åtar sig kommunen eller kommundelen att arbeta enligt de krav som stipuleras i BBIC-konceptet och på det sätt som beskrivs i både Socialstyrelsens *Grundbok: Barns behov i centrum* (BBIC) och i hjälptexterna i BBIC-formulären och stöddokumentet. Kommun eller del av kommun kan när den så önskar säga upp licensavtalet. Eftersom flertalet kommuner och stadsdelar arbetar enligt BBIC, beskrivs nedan hur ett beslutsunderlag är tänkt att sammanställas i enlighet med BBIC.

Vid utredning enligt BBIC ska barnets uppfattning om socialtjänstens anledning till utredning dokumenteras, liksom hans eller hennes uppfattning om innehållet i ansökan eller anmälan. Hur barnet har bidragit med information till utredningen ska också beskrivas. Om barnet av någon anledning inte har bidragit med information, ska detta förklaras. Vidare ska socialsekreteraren dokumentera om socialtjänsten fått samtycke eller inte från vårdnadshavaren att samtala enskilt med barnet samt om barnet har fått relevant information.

Genomgående i BBIC:s utredningsformulär påkallas att handläggaren efterfrågar och dokumenterar såväl barnets egen uppfattning, så långt detta är möjligt, som vårdnadshavarnas och övrigas uppfattning. Hur barn och vårdnadshavare har tagit del av utredningsmaterialet under utredningens gång dokumenteras under särskild rubrik.

I analysdelen ska det sammanvägas skriftligt vad som har framkommit inom ramen för ”Familj och miljö”, ”Barnets behov” och ”Vårdnadshavarnas förmåga”. Resurser och svårigheter ska identifieras och det ska göras en samlad bedömning av om barnet behöver skydd eller stöd.

Bedömningen ska utmynna i slutsatser om vilka insatser som bäst kan tillgodose barnets behov samt hur barnets och vårdnadshavarnas synpunkter kan beaktas. Förmodade konsekvenser för barnet av respektive

alternativ som övervägts ska redovisas, likaså information om ev. egna förslag från barnet. Slutligen ska barnets inställning till utredningen, planerade insatser och förslag till beslut framgå av dokumentationen, liksom på vilket sätt handläggaren tagit hänsyn till detta. Barnets eller den unges uppfattning ska dokumenteras liksom hennes eller hans delaktighet.

Sekretess inom socialtjänsten

Inom socialtjänsten hanteras en mängd uppgifter som berör enskildas personliga förhållanden, exempelvis sådant som framkommer i utredningssamtal med barn och unga och som ska dokumenteras.

I det allmännas verksamhet gäller offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL. En erinring om detta finns i 15 kap. 3 § SoL. För uppgifter inom socialtjänsten om enskildas personliga förhållanden gäller som huvudregel sekretess. Med ”sekretess” avses i OSL ett förbud att röja en uppgift, vare sig det sker muntligen, genom utlämnande av en allmän handling eller på något annat sätt (3 kap. 1 § OSL).

Med anledning av detta redogörs nedan för sekretess inom socialtjänsten, vilka sekretessen gäller mot, sekretess i förhållande till vårdnadshavare, partinsyn och allra sist kommunicering.

Sekretess inom socialtjänsten

Inom socialtjänsten gäller sekretess för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men (26 kap. 1 § första stycket OSL). Presumtionen är alltså att sekretess gäller för uppgifter som omfattas av lagrummet. Socialtjänstsekretessen gäller för utredningar om såväl vårdnad, boende och umgänge som för utredningar om skydd eller stöd för barn och ungdomar. Undantaget är bland annat uppgift om beslut om vård utan samtycke och beslut om slutna ungdomsvård, där sekretess inte gäller (26 kap. 7 § OSL).

Vilka sekretessen gäller mot

Enligt 8 kap. 1 § OSL får en uppgift för vilken sekretess gäller enligt denna lag inte röjas för enskilda eller för andra myndigheter, om inte annat anges i denna lag eller i lag eller förordning som denna lag hänvisar till. Sekretess gäller också mellan olika verksamhetsgrenar inom en myndighet när de är att betrakta som självständiga i förhållande till varandra (8 kap. 2 § OSL).

Sekretess hindrar dock inte att en uppgift lämnas till en enskild eller till en annan myndighet, om det är nödvändigt för att den utlämnande myndigheten ska kunna fullgöra sin verksamhet (10 kap. 2 § OSL).

Sekretess till skydd för en enskild gäller som huvudregel inte i förhållande till den enskilde själv, om inte annat anges i OSL (12 kap. 1 § OSL). En enskild kan helt eller delvis häva sekretess som gäller till skydd för honom eller henne, om inte annat anges i OSL (12 kap. 2 § första stycket OSL). I regeringens proposition 2008/09:150 *Offentlighets- och sekretesslag* s. 330–333 och 369–370 finns två exempel på situationer där den enskilde inte förfogar över sekretessen. Om den enskilde har en legal ställföreträdare kan det i vissa fall vara denne som förfogar över sekretess till skydd för den enskilde. När det gäller sekretess till skydd för små barn är det vårdnadshavaren som normalt förfogar över sekretessen.

Sekretess i förhållande till vårdnadshavare

Enligt 12 kap. 3 § första stycket första meningen OSL gäller sekretess till skydd för en enskild, om den enskilde är underårig, även i förhållande till dennes vårdnadshavare. Enligt andra meningen samma lagrum gäller sekretessen dock inte i förhållande till vårdnadshavaren i den utsträckning denne enligt 6 kap. 11 § föräldrabalken har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underåriges personliga angelägenheter, såvida inte

1. det kan antas att den underårige lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren, eller
2. det annars anges i denna lag.

Enligt 6 kap. 11 § FB har vårdnadshavaren rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren ska därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets egna synpunkter och önskemål.

Om sekretess inte gäller i förhållande till vårdnadshavaren förfogar denne enligt 12 kap. 2 § OSL ensam eller, beroende på den underåriges ålder och mognad, tillsammans med den underårige över sekretessen till skydd för den underårige (12 kap. 3 § andra stycket OSL).

Även om vårdnadshavaren enligt 6 kap. 11 § FB har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underåriges personliga angelägenheter, gäller alltså sekretess gentemot denne bland annat om det kan antas att den underårige lider *betydande men* om uppgiften röjs för vårdnadshavaren. Det är inte tillräckligt att den unge tycker att det är obehagligt eller tror att vårdnadshavaren kommer att vidta åtgärder som hon eller han motsätter sig, men som inte kan anses medföra betydande men för

henne eller honom (regeringens proposition 1988/89:67 *Om sekretessfrågor inom undervisningsväsendet m.m.* s. 38). I propositionen uttalas på samma sida vidare bland annat följande: ”För att ytterligare begränsa de situationer där uppgifter skall kunna hemlighållas bör det dessutom krävas att det men som kan befaras vid utlämnande skall vara *betydande*, t.ex. genom att den unge kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas. Det torde i praktiken betyda att det i det enskilda fallet skall finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om den underårige kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt hänseende.”

Sekretessregeln tar sikte på de mest angelägna fallen där behov kan finnas att skydda barnet mot vårdnadshavaren, främst antingen för att det är fråga om särskilt integritetskänsliga uppgifter eller för att även andra uppgifter kan missbrukas av vårdnadshavaren på ett sätt som allvarligt skadar barnet (prop. 1988/89:67 s. 38).

Partsinsyn

I ärenden hos socialnämnden som avser myndighetsutövning mot någon enskild, ska nämnden tillämpa bland annat 16 och 17 §§ förvaltningslagen (1986:223), FL, om en parts rätt att få del av uppgifter (11 kap. 8 § första stycket SoL).

Enligt 16 § FL har en sökande, klagande eller annan part rätt att ta del av det som har tillförts ärendet, om detta avser myndighetsutövning mot någon enskild. Rätten att ta del av uppgifter gäller med de begränsningar som följer av 10 kap. 3 § OSL.

Av 17 § första stycket FL framgår att ett ärende inte får avgöras utan att den som är sökande, klagande eller annan part har underrättats om en uppgift som har tillförts ärendet genom någon annan än honom eller henne själv och han eller hon har fått tillfälle att yttra sig över den, om ärendet avser myndighetsutövning mot någon enskild. Myndigheten får dock avgöra ärendet utan att så har skett, bland annat om avgörandet inte går parten emot, om uppgiften saknar betydelse eller om åtgärderna av någon annan anledning är uppenbart obehövliga, om det kan befaras att det annars skulle bli avsevärt svårare att genomföra beslutet i ärendet, eller om avgörandet inte kan uppskjutas.

Även underrättelseskyldigheten enligt 17 § gäller med de begränsningar som följer av 10 kap. 3 § OSL (17 § tredje stycket FL).

Bestämmelserna gäller ärenden som avser *myndighetsutövning* mot någon enskild. Detsamma gäller när det är fråga om en ansökan eller ett

yttrande till en annan myndighet i ett mål eller ärende som rör myndighetsutövning mot enskild hos denna (11 kap. 8 § tredje stycket SoL). JO har bland annat menat att den som är part i ett vårdnads- eller umgängesrättsärende vid allmän domstol berörs så nära av en vårdnads- eller umgängesrättsutredning att hon eller han bör ha rätt att få del av och yttra sig över utredningen, innan den inges till domstolen (JO 1994/95 s. 363). Sekretess hindrar inte att en enskild eller en myndighet som är part i ett mål eller ärende hos domstol eller annan myndighet, och som på grund av sin partsställning har rätt till insyn i handläggningen, tar del av en handling eller annat material i målet eller ärendet. En sådan handling eller ett sådant material får dock inte lämnas ut till parten i den utsträckning det av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagd uppgift i materialet inte röjs. I sådana fall ska myndigheten på annat sätt lämna parten upplysning om vad materialet innehåller i den utsträckning det behövs för att parten ska kunna ta till vara sin rätt och det kan ske utan allvarlig skada för det intresse som sekretessen ska skydda (10 kap. 3 § första stycket OSL).

Sekretess hindrar aldrig att en part i mål eller ärende tar del av domslut eller beslut i målet eller ärendet. Inte heller innebär sekretess begränsning i en parts rätt enligt rättegångsbalken att få del av alla omständigheter som läggs till grund för avgörande av mål eller ärende (10 kap. 3 § andra stycket OSL). Om det i lag finns bestämmelser som avviker från första eller andra stycket gäller de bestämmelserna (10 kap. 3 § tredje stycket OSL).

Att kommunicera med barn och ungdomar

Skyldigheten för myndigheter att kommunicera syftar till att stärka den enskildes rättssäkerhet. Kommunikeringen ska göras i två steg. Den som har ställning som part ska alltså:

- underrättas om utredningsmaterialet och
- få möjlighet att yttra sig över det.³²

Tack vare kommunikationsprincipen får den enskilde på detta sätt kännedom om alla de omständigheter som nämnden grundar sitt beslut på och tillfälle att komplettera och kontrollera utredningsmaterialet. Den enskilde har därmed också större möjligheter att ta tillvara sin rätt. Nämnden får i sin tur möjlighet att kontrollera att utredningsmaterialet innehåller korrekta och fullständiga uppgifter.

32. Socialstyrelsen. Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten (2010)

Det faktum att den enskilde får ta del av beslutsunderlaget i samband med att hon eller han underrättas om själva beslutet är inte tillräckligt för att uppfylla förvaltningslagens bestämmelser om kommunikation; skyldigheten ska genomföras som beskrivits ovan.³³

Även när nämnden yttrar sig till domstol eller ska göra en ansökan om vård enligt LVU gäller att den enskilde ska få ta del av utredningsmaterialet och få möjlighet att yttra sig över det innan nämnden avgör ärendet. Ett barn är alltid oavsett ålder part i ett socialt barnavårdsärende som rör henne eller honom själv. Barn kan dock inte föra sin egen talan förrän de har fyllt 15 år. Vårdnadshavare har kvar sin talerätt även sedan barnet har fyllt 15 år. Barn ska i förhållande till ålder och mognad informeras om det som dokumenteras, med andra ord att handläggaren berättar för barnet vad hon eller han skriver och varför. Det är viktigt att ta reda på om barnet verkligen förstår innebörden för att det ska få möjlighet att rätta till sådant som missuppfattats.³⁴

Som regel har vuxna full rättshandlingsförmåga och kan tillvarata sina egna rättigheter. Barn däremot har begränsad förmåga att tillvarata sina behov och intressen i handläggningen. För att tillhandahålla rättsäkerhet för barnet, behöver handläggaren barnanpassa handläggningen och se till att barnets intressen tillgodoses.³⁵

33. a.a.

34. Socialstyrelsen. Samtal med barn i socialtjänsten (2004)

35. Mattsson, T. Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem. Uppsala: Iustus Förlag AB (2004)

